

SUBSTANTIVISKE KOMPLEKSE ORD MED SUBKONFIKSER I MODERNE DANSK

EUGENIUSZ RAJNIK

Adam Mickiewicz University in Poznań

ABSTRACT: The article discusses various definitions of the Danish term *konfiks* (*præ-* and *subkonfiks*) as well as other, more recently coined, terms (e.g. *komplekse ord*) used within Danish, Norwegian, Swedish and German word formation. Section 3 includes a list of nominal *subkonfiks* present in modern Danish as well as examples thereof. The listed nouns have been classified based on whether their first component can exist independently or not. The summary section includes, amongst others, the productivity of *subkonfiks* as well as various restrictions regarding their use.

1. INDLEDNING

I dette bidrag vil jeg fremlægge forskellige definitioner på **konfikser** /< lat. *configere* 'forbinde med hinanden'/ i moderne dansk samt udvide P. Jarvads (1995) fortegnelse over **subkonfikser** (dette begreb vil jeg foretrække). Hos nogle sprogforskere findes der andre termer, fx **bundne rødder** / **bundne rod morfemer** / **kryptorødder** / **ortodokse rødder**. Bidraget er ment som en impuls til at starte en videre diskussion og er på ingen måde ment som noget endegyldigt. I denne artikel vil jeg gøre opmærksom på nogle **substantiviske komplekse ord med subkonfikser** med henblik på at påvise deres orddannelsestruktur og delvist deres semantik. Jeg har også prøvet at klassificere **subkonfikser** efter deres orddannelsesstruktur.

H. Galberg Jacobsen & P. Skyum-Nielsen (2007:91) opfatter **komplekse ord** som ord, som “kan opdeles i andre ord eller i orddele med en selvstændig betydning”, fx *fredsforskning*, *forskning*, *forsker*. De angivne eksempler

indeholder både sammensætninger og afledninger. Af den grund har jeg valgt termen **komplekse ord** i mit bidrag.

Konfikser (præ- og subkonfikser) spiller en stor rolle for substantiverne, og substantiver med **konfikser** er en produktiv dannelsesstype. De udgør en forholdsvis stor del af det danske ordforråd, men mange af de nedenfor nævnte eksempler forekommer ikke i selv så store ordbøger som *Den Danske Ordbog* (2003-2005) eller *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi* (2005). Der findes forskellige opfattelser af begrebet **konfiks** i dansk og anden (norsk, svensk, tysk og engelsk) faglitteratur. Det er ikke hensigten med bidraget at skabe en fuldstændig fortegnelse over alle mulige **subkonfikser**. Der er kun blevet udvalgt nogle typiske eksempler, som kan diskuteres, fordi der eksisterer forskellige opfattelser af begrebet.

Det materiale, som jeg har samlet, bygger på danske publikationer (først og fremmest P. Jarvads *Nye ord – hvorfor og hvordan?* /1995/). De andre bøger hvh. artikler, som var kilder til oversigten, er på litteraturlisten. I det følgende vil jeg indskrænke behandlingen til en kort oversigt over to af mig udvalgte strukturtyper.

2. NYERE TERMINOLOGI INDEN FOR ORDDANNELSE

I den traditionelle (klassiske) terminologi inden for orddannelse bruges bl.a. følgende termer: rod, stamme; frie og bundne morfemer; afledninger / derivater (præfiks- og suffiksafledninger); roddannelser / suffiksafledninger med nulsuffiks; samdannelse, tilbagedannelser; sammensætninger / komposita; affikser / afledningsmorfemer / derivativer (præfikser og suffikser / afledningsendelser), affiksoider.

Der findes også nogle andre – nyere – betegnelser inden for orddannelse i dansk faglitteratur. Jeg har taget udgangspunkt i P. Jarvads (1995) beskrivelse af forskellige termer, for derefter at undersøge, hvordan nogle andre lingvister har defineret de pågældende begreber. De har ikke altid brugt den samme terminologi. De beskriver og kategoriserer de nævnte orddannelsesstyper og afledningselementer på let afvigende måder, dvs. lidt anderledes end P. Jarvad har gjort. Sommetider er de inkonsekvente og forsigtige i deres holdninger.

P. Jarvad (1995:209ff.) skelner mellem:

- 1) frie rødder (fx *hest*) og **bundne rødder (kryptorødder /krypto** (lat.-græsk `hemmelig`, `i det skjulte`)); en bunden rod “har en betydning af samme faste karakter som den frie rod, og som er bundet til et andet element der gør at de to til sammen udgør et leksem”, fx *bio-* og *-pat* (*biopat*), *krono-* + *-lekt* (*kronolekt*). De kan overgå til frie rødder over en tid, fx *øko-* → *øko*;

- 2) bundne affikser og **frie affikser (skabsaffikser)**; de frie affikser, fx *skabs-*, “har en billedlig, indskrænket, (...) eller vagere betydning end når det optræder som en fri rod, (...)” (op.cit. 209);
- 3) afledninger og **skabsafledninger** (dannet med brug af skabsaffikser); skabsafledninger, fx *skabsryger*, ligner de slående sammensætninger og er modeord, mange af dem er lejlighedsdannelse, fx *hovsaløsning*.
- 4) sammensætninger og **kryptosammensætninger**; kryptosammensætninger opfattes som “kombinationer med brug af bundne rødder (kryptorødder)” – “det andet element, som en kryptorod sammensættes med, kan også være en kryptorod” (op.cit. 210), fx *bio + naut*, eller en fri rod, fx *bio + gas*, *bio + industri*.

P. Jarvad (ibid. 211ff.) nævner tre slags **kryptorødder**:

- 1) dannet ved forkortelse af et helt ord, fx *auto-*, *bio-*, *euro-*, *geo-*, *homo-*, *kombi-* – de kan forbindes med rødder (fx *biobarn*), med andre kryptorødder (fx *biopat*), og med affikser (fx *bionaut*), men i enkelte tilfælde kan de være både første- og andetled, fx *info* (*infocenter*, *grønsagsinfo*), *fon* (*fonotek*, *videofon*);
- 2) dannet ved analogi til bestemte gamle ord – “med udgangspunkt i en slutdel af et andet ord” (op.cit. 214), fx *-mat* (*automat* – *parkomat*), *-tek* (*bibliotek* – *legetek*), *-lekt* (*dialekt* – *sociolekt*);
- 3) præfikser og suffikser af græsk-latinsk materiale – de “kan i mange tilfælde udskiftes med en rod (...), og kan i visse tilfælde optræde alene, men de er oftest bundet til en anden kryptorod eller en egentlig rod” (op.cit. 216), fx *afro-*, *anti-*, *etno-*, *-fil*, *-graf*, *-isme*, *krypto-*, *-log* (*politolog*), *meta-*, *mono-*, *multi-*, *-naut*, *neo-*, *-nom* (*merkonom*), *pro-*, *socio-*, *tele-*.

S.-G. Malmgren (1994) (gengivet efter E. Skolseg 1997:65) skelner mellem **frie** og **bundne rod morfemer**, som eksempel angiver han *geo-* som et **bundet rod morfem**, mens *-graf* betragter han som et **afledningssuffiks**. Ifølge A. Høy (1999:53) adskiller **kryptorødder** sig fra præfikser “ved at være en slags stammer af ortodokse substantiver, adjektiver eller verber”. A. Høy (ibid. 54f.) betragter *neuro-pati* (to kryptorødder) som en **kryptosammensætning**, men *an-æstesi* som en **hybridafledning**.

W. Müller (1989) (gengivet efter E. Skolseg 1997:66) opererer med begrebet **konfikser** (orddannelselementer af græsk / latinsk oprindelse), fx *elektro-*, *makro-*, *thermo-*, *-krat*, *-phie*, *-phob* i tysk, som i modsætning til et affiks også kan forbindes med andre konfikser (ikke kun med frie morfemer og affikser) og fungere som en selvstændig enhed. Ifølge P.O. Müller (2000:125)

(gengivet efter A. Feine (2006:29) er **Konfixe** “initial und / oder terminal auftretende gebundene Affixe neben den initial positionierten Präfixen und den terminal positionierten Suffixen”. P. Eisenberg (2004:244) bestemmer en **konfix** “als gebundene morphologische Einheit, die nicht allgemein als Derivationsbasis dient, sondern auf das Vorkommen in Konfixkomposita spezialisiert ist”.

W. Fleischer & I. Barz (1995:25) bruger begrebet **Konfix** og definerer det således: “So sind eine Vielzahl entlehnter Elemente nicht wortfähig, sondern treten nur in Kombination mit anderen Morphemen auf: *therm, stat, bio*”. De nævner bl.a. følgende konfikser: *-nom, -loge, -thek* og forstår ved **Konfixkomposita**: “WBK (= Wortbildungskonstruktionen) mit Konstituenten, die im Deutschen nicht frei als Grundmorpheme vorkommen (...)” (op.cit. 67). De giver i deres bog en udmærket og detaljeret redegørelse for tre strukturtyper og angiver nogle eksempler:

- 1) Konfix als Erstglied + Substantiv: *Aerobus, -medizin, Bioblock, -gas, Thermometer*;
- 2) Konfix als Zweitglied: *Auto-, Kosmodrom, Photothek, Psychologie, Technokrat(ie)*;
- 3) Konfix als Erst- und Konfix als Zweitglied: *Astronaut, Aquanaut* (ibid. 68).

L. Bauer (1995:38) (gengivet efter A. Høy 1999:51f.) kalder komposita, som består af ortodokse ordelementer, dvs. græske og latinske leksemer, for **neo-classical compounds**. Han nævner bl.a. *bio-logy* og *geo-metry* som eksempler. R. Zola Christensen & L. Christensen (2005:38) anvender termen **neoklassiske sammensætninger** (dannes ved latinske og græske morfemer, fx *tele*), som ikke findes som selvstændige ord i dansk, men de forbindes i nogle komposita med indlånte eller hjemlige orddele, fx *telefon, -forbindelse, -graf, -linse, -pati, -skop* osv.

A. Feine (2006:27) opererer med begreberne: **exogene Einheiten** (*Islamophobie*) og **Hybridbildungen mit indigenen Einheiten** (*Fussballologe*). Hun anvender også termen **Konfixe**, som opfattes som “produktive basis- und/oder kompositionsgliedfähige Einheiten” (ibid. 28). Hun angiver bl.a. nogle konfikser, som både kan optræde som første- og andetled, fx *thermophil – Philanthrop*.

E. Skolseg (1997:70) bruger begreberne: **skapsavledning, affiksoid og produktivt ledd**, som om de var synonyme. Hun skelner mellem tre typer morfemer, som ikke eksisterer som selvstændige former uden for sammensætninger i norsk:

- 1) "Frie morfemer, som "beveger seg i retning av" affiksfunksjon
- 2) Affiks som "oppfører seg" som frie røtter
- 3) Orddannelselement som unndrar seg ordklassebestemmelse" (ibid. 64).

Som det fremgår af det ovenstående, er sprogforskerne ikke enige om, hvordan subkonfikser burde defineres. Jeg mener, at **subkonfikser** bør opfattes som orddannelseselementer af latinsk eller græsk oprindelse / herkomst, der ikke kan forekomme som frie morfemer. De kan indgå i større orddannelsesstrukturer med en stamme, et præfiks eller med et andet subkonfiks. Ofte er det svært at skelne mellem **subkonfikser** og **suffikser**.

3. SUBSTANTIVISKE KOMPLEKSE ORD MED SUBKONFIKSER

3.1. FØRSTELED KAN EKSISTERE ALENE

- cid**, fx *insekticid*,
- drom**, fx *dødsdrom*,
- fil**, fx *diskofil*, *slavofil* (:*slaver*), **adj.** *heterofil*, *homofil*,
- fili**, fx *heterofili*, *homofili*, *zoofili*,
- job**, fx *homofob*, *islamofob*,
- fon**, fx *videofon*,
- foni**, fx *homofoni*, *monofoni*, *radiofoni*, *stereofoni*,
- graf**, fx *filmograf*, *fotograf*, *historiograf*, *radiograf*, *videograf*,
- grafi**, fx *pornografi*, *scenografi* (:*scene*),
- krat**, fx *bureaukrat*,
- krati**, fx *bureaukrati*,
- log**, fx *datalog*,
- mat**, fx *automat*,
- stat**, fx *fotostat*,
- tek**, fx *diskotek*, *filmotek*, *fototek*, *legetek*, *mediatek*, *videotek*,
- typ**, fx *fototyp*, *stereotyp*,
- typi**, fx *fototypi*, *stereotypi*,
- urg**, fx *dramaturg*, *metallurg*,
- urgi**, fx *dramaturgi*, *metallurgi*.

3.2. FØRSTELED KAN IKKE EKSISTERE ALENE

- antrop**, fx *filantrop*, *misanthrop*,
- antropi**, fx *filantropi*, *misanthropi*,
- bat**, fx *akrobat*,
- centri**, fx *egocentri*, *polycentri*,
- cid**, fx *biocid*, *herbicid*, *pesticid*,
- demi**, fx *epidemi*, *pandemi*,
- drom**, fx *aerodrom*, *kosmodrom*, *syndrom*,
- dæt**, fx *geodæt*,
- dæsi**, fx *geodæsi*,

- fil*, fx **subst./adj.:** *anglofil, bibliofil, frankofil, adj. bifil, negrofil, nekrofil, pædofil*,
- fili*, fx *anglofili, bibliofili, bifili, nekrofili, pædofili*,
- fob*, fx *hydrofob, xenofob*,
- fon*, fx *grammofon, diktafon, men: *symfon*,
- foni*, fx *elektrofoni, kakofoni, kvadrofoni, polyfoni, symfoni, telefoni, men: *diktafoni*,
- gami*, fx *bigami, monogami, polygami*,
- gog*, fx *demagog, pædagog*,
- gogi*, fx *demagogi, men: *pædagogi (kun: pædagogik)*,
- graf*, fx *bibliograf, etnograf, geograf, koreograf, telegraf, typograf, men: *monograf, *ortograf*,
- grafi*, fx *biografi, etnografi, geografi, kardiografi, kinematografi, koreografi, monografi, ortografi, topografi*,
- gram*, fx *diagram, kardiogram, program, seismogram, telegram*,
- krat*, fx *aristokrat, autokrat, demokrat, teknokrat, teokrat*,
- krati*, fx *aristokrati, autokrati, demokrati, plutokrati, teknokrati*,
- leksi*, fx *apopleksi, dysleksi*,
- lekt*, fx *dialekt, idiolekt, kronolekt, sociolekt*,
- log*, fx *filolog, futurolog, politolog, også: epillog, katalog, monolog, nekrolog, prolog*,
- logi*, fx *filologi, futurologi, politologi, men: *epillogi, *nekrologi, *prologi*,
- manti*, fx *kiromanti, nekromanti*,
- mat*, fx *automat, parkomat*,
- mati*, fx *diplomati, supremati, men: *automati osv.*,
- metri*, fx *telemetri, symmetri, geometri*,
- naut*, fx *aeronaut, astronaut, bionaut, kosmonaut*,
- nom*, fx *agronom, astronom, gastronom, hortonom, men: kun adj. autonom*,
- nomi*, fx *anatomi, astronomi, autonomi, ergonomi, fysioognomi, merkonomi*,
- nymi*, fx *antonymi, homonymi, synonymi*,
- pat*, fx *biopat, homøopat, psykopat, men: *antipat, *telepat*,
- pati*, fx *antipati, apati, empati, homøopati, sympati, telepati*,
- pæd*, fx *logopæd, ortopæd*,
- pædi*, fx *logopædi, encyklopædi, ortopædi*,
- skop*, fx *gastroskop, teleskop*,
- skopi*, fx *gastroskopi, teleskopi*,
- sof*, fx *antroposof, filosof*,
- sofi*, fx *filosofi, teosofi*,
- stat*, fx *termostat*,
- tek*, fx *bibliotek, glyptotek, kartotek*,
- tel*, fx *hotel, motel*,
- term*, fx *isoterm*,
- tom*, fx *anatom*,
- tomi*, fx *anatomi, dikotomi*,
- trofi*, fx *atrofi, dystrofi*,
- tropi*, fx *entropi*,
- typ*, fx *autotyp, monotyp*,
- typi*, fx *autotypi, monotypi*,
- urg*, fx *kirurg*,
- urgi*, fx *kirurgi*.

Synkront set kunne man opfatte *-dæt*, *-gog*, *-fil*, *-graf*, *-krati*, *-log*, *-nom*, *-pat*, *-sof*, *-tom* og *-urg* og lign. som suffikser, fordi de ikke kan forekomme selvstændigt. De fleste konstruktioner med disse morfemer går tilbage til

substantiver, som ender på *-i*: *-dæsi*, *-gogi* (men: **pædagogi*), *-fili*, *-grafi*, *-krati*, *-logi*, *-nomi*, *-pati*, *-sofi*, *-tomi* og *-urgi*, og bliver betragtet som tilbagedannelser, fx *geodæt* (: *geodæs-i*) /s:t/. Ordet *pædagog* og komplekse ord med *-bat* og *-naut* bliver afledt af substantiver med suffikset *-ik*, fx *pædagog* (: *pædagog-ik*), *akrobat* (: *akrobat-ik*), *astronaut* (: *astronaut-ik*), men **kosmonautik*.

4. KONKLUSIONER

Sammenfattende kan jeg konstatere følgende:

- 1) Subkonfikser er produktive, bl.a. på grund af sprogbrugernes sproglige opfindsomhed, og indgår ofte i mange nye ord, men ikke alle af dem er i samme grad produktive, sml. *-graf* og *-sof*.
- 2) Adskillige komplekse ord, især med sådanne subkonfikser som *-foni*, *-grafi*, danner model for analogidannelser. Der er kun få subkonfikser, der forekommer oftere. Til de mest produktive hører *-fil*, *-foni*, *-graf*, *-grafi*, *-log*. Nogle subkonfikser findes kun i begrænset omfang i dansk, fx *-drom*, *-dæt*, *-gog*, *-term*, *-tom*, *-urg*.
- 3) Somme tider er det vanskeligt at skelne mellem nogle suffikser og subkonfikser, der opfører sig som suffikser, sml. *-oid* (*insektoid*) og *-cid* (*biocid*). Man bliver nødt til at se på deres produktivitet, betydning og distribution.
- 4) Termer dannet af ortodokse (af latinske og græske) ordelementer lader sig ofte vanskeligt definere som enten sammensætninger eller afledninger, men som komplekse ord, som er et bredere begreb.
- 5) Mange af de nye fagord er dannet af ortodokse ordelementer, som ikke tidligere har fungeret som ord, fx *astronaut*, *bionaut*, *biopat*, *eurokrat*, *fonotek*, *kvadrofoni*, *videofon*.
- 6) Nogle konfikser kan forekomme både som præ- og subkonfikser, fx *fil*, *fon*, *pat* (*biopat* – *patologi*), *term* (*isoterm* – *termokande*).
- 7) I nogle tilfælde er der blevet indskudt bindebogstavet (fugebogstavet) *-o*- hhv. *-i*-, fx *film-o-graf*, *fil-o-log*, *insekt-i-cid*.
- 8) Rækkedannelsen er forskellig, fordi selv produktive subkonfikser tydeligt er underlagt restriktioner vedr. dannelsen af nogle komplekse ord. Der findes indskrænkninger vedr. forbindelse mellem bestemte subkonfikser og bestemte baser, sml. *-fon* – *-foni*, *-graf* – *-grafi*, *-log* – *-logi*, *-pat* – *-pati*, fx *symfoni* – **symfon*, **monograf* – *monografi*, *nekrolog* – **nekrologi*, **antipat* – *antipati*.
- 9) Nogle komplekse ord med subkonfikser kan både fungere som substantiver og adjektiver, fx *bibliofil*, men nogle af dem kun som adjektiver, fx *heterofil*.

- 10) De fleste komplekse ord med subkonfikser er internationale. De har vundet indpas i dansk og er først og fremmest begrænset til de baser, som er fremmedord, fx *bibliotek*, *fonotek*.
- 11) Nogle subkonfikser kan forekomme med samme førsteled, fx *astronom* – *astronaut*, *bibliofil* – *bibliograf* – *bibliotek*.
- 12) Nogle subkonfikser kan indgå i antonyme forbindelser, fx *nekrofil* – *nekrofobi*.
- 13) Mange substantiviske komplekse ord med subkonfikser kan blive mere og mere populære i moderne dansk, bl.a. på grund af deres sproglige økonomi og internationale genkendelighed.

BIBLIOGRAFI

- Bauer, Laurie. 1995. *Introducing Linguistic Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Becker-Christensen, Christian et al. (red.). 2005. *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*. 3. udg. København.
- Christensen, Robert Zola & Lisa Christensen. 2005. *Dansk Grammatik*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Den Danske Ordbog*. 2003-2005. Hovedredaktører Ebba Hjorth og Kjeld Kristensen. Bd. 1-6. Udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København: Gyldendal. <http://ordnet.dk/ddo>.
- Eisenberg, Peter. 2004. *Grundriss der deutschen Grammatik*. Band 1: *Das Wort*. 2., überarb. und aktual. Aufl. Stuttgart: Metzler.
- Feine, Angelika. 2006. Wortbildung mit exogenen Einheiten. I: *Glottodidactica* XXXII, s. 27-44.
- Fleischer, Wolfgang & Irmhild Barz. 1995. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. 2. durchgesehene und ergänzte Aufl. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Høy, Asta. 1999. Hybrider og kryptorødder i medicinsk terminologi – og de morfologiske og ortografiske udfordringer, de afstedkommer. I: *Nordterm '99* (Schæffergården 13.-15. Juni 1999), s. 47-57.
- Jacobsen, Henrik Galberg & Peder Skyum-Nielsen. 2007. *Dansk sprog. En grundbog*. 2. udg., København: Schönberg.
- Jarvad, Pia. 1995. *Nye ord – hvorfor og hvordan?* København: Gyldendal.
- 2006. Funktion og roller for fagsprog, videnskabssprog og almensprog. I: Ågerup, Anita et al. (red.): *Vi skriver til dig. Festskrift til Vibeke Sandersen i anledning af 70-års-dagen*. (Dansk Sprognævns skrifter 36). København: Dansk Sprognævn, s. 71-85.
- Malmgren, Sven-Göran. 1994. *Svensk lexikologi. Ord, ordbildning, ordböcker och orddatabaser*. Lund: Studentlitteratur.
- Müller, Peter O. 2000. Deutsche Fremdwortbildung. Probleme der Analyse und der Kategorisierung. I: Habermann, Mechthild et al. (Hrsg.): *Wortschatz und Orthographie in Geschichte und Gegenwart. Festschrift für Horst Haider Munske zum 65. Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer, s. 115-134.
- Müller, Wolfgang. 1989. Die Beschreibung von Affixen und Affixoiden im allgemeinen einsprachigen Wörterbuch. I: Hausmann, Franz Joseph et al. (Hrsg.): *Wörterbücher / Dictionaries / Dictionnaires*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, s. 869-881.

- Rajnik, Eugeniusz. 2011. *Wortbildung des Substantivs im Dänischen – explizite und implizite Derivation*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Skolseg, Ellen. 1997. Orddanningselementer i gråsona mellom frie og bundne morfemer. I: *Ord om ord 3. Årsskrift for leksikografi*. Universitetet i Oslo, s. 63-79.

Eugeniusz Rajnik

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Katedra Skandynawistyki
Collegium Novum
al. Niepodległości 4
61-874 Poznań
Poland
erajnik@amu.edu.pl